

БЮДЖЕТНИЙ ДЕФИЦИТ В УКРАЇНІ: ПРИЧИНИ ВИНИКНЕННЯ ТА ЙМОВІРНІ ШЛЯХИ ПОДОЛАННЯ

Актуальність теми статті полягає в існуванні протягом останніх років в Україні проблеми бюджетного дефіциту та пошуку ефективних шляхів його подолання. Бюджетний дефіцит держави залежно від джерел його фінансування може виступати причиною виникнення інфляції, зростання державного боргу, зменшення приватних інвестицій в економіку, а також викликати недовіру до держави в особі уряду, що в сукупності може спричинити ряд соціально-політичних зрушень, на що вказує інституціональний підхід економічної теорії.

Мета статті полягає у дослідженні причинно-наслідкових зв'язків виникнення бюджетного дефіциту та визначенні можливих шляхів реформування бюджетної політики України.

У статті було використано такі методи наукового дослідження: аналіз, синтез, абстрагування, індукція, аналогія, узагальнення та інші.

Аналізуючи чинники, які спричиняють виникнення бюджетного дефіциту, та джерела, що використовуються для його погашення, було доведено, що жодне із джерел фінансування дефіциту не має абсолютних переваг перед іншими. Саме тому, уряд, визначаючи стратегію збалансування доходів і видатків бюджету, мінімізуючи при цьому можливі негативні наслідки для економіки, повинен обирати найоптимальніші та найефективніші заходи бюджетного менеджменту.

***Ключові слова:** дефіцит бюджету, державний борг, дефіцитне фінансування бюджету, бюджетна політика.*

Актуальность темы статьи заключается в существовании в течении последних лет в Украине проблемы бюджетного дефицита и поиска эффективных путей его преодоления. Бюджетный дефицит государства в зависимости от источников его финансирования может выступать причиной возникновения инфляции, роста государственного долга, уменьшение частных инвестиций в экономику, а также вызвать недоверие к государству в лице правительства, что в целом может вызвать целый ряд социально-политических потрясений, на что указывает институциональный подход экономической теории.

Цель статьи заключается в исследовании причинно-следственных связей возникновения бюджетного дефицита и определении возможных путей реформирования бюджетной политики Украины.

В статье были использованы следующие методы научного исследования: анализ, синтез, абстрагирование, индукция, аналогия, обобщение и другие.

Анализируя факторы, которые вызывают возникновение бюджетного дефицита и источники, используемые для его погашения, было доказано, что ни одно из источников финансирования дефицита не имеет абсолютных преимуществ перед другими. Именно поэтому, правительство, определяя стратегию сбалансирования доходов и расходов бюджета, минимизируя при этом возможные негативные последствия для экономики, должно выбирать оптимальные и эффективные меры бюджетного менеджмента.

Ключевые слова: дефицит бюджета, государственный долг, дефицитное финансирование бюджета, бюджетная политика.

Gozhulovskiy S.S.

BUDGET DEFICIENCY IN UKRAINE: CAUSES AND POSSIBLE WAYS OF SOLUTION

The urgency of the subject matter lies in the existence of the budget deficit in Ukraine in recent years and the search for effective ways to overcome it. State

budget deficit depending on the source of its financing can be the cause of inflation, growth of public debt, reduction of private investment in the economy and also cause distrust of the state in the person of the government, which in general can cause a number of socio-political upheavals as indicated by the institutional approach of the economic theory.

Purpose of the article is in the study of cause-effect relationships of the emergence of a budget deficit and certain possible ways of reforming budgetary policy of Ukraine.

The article used the following methods of scientific research: analysis, synthesis, abstraction, induction, analogy, generalization and other. Analyzing the factors that cause the emergence of a budget deficit and the sources used for its repayment have been proven that none of the sources of the financing the deficit has no absolute advantages over other. That is why the government defining a strategy for balancing budget revenues and expenditures, minimizing the possible negative consequences for the economy, should choose the optimal and effective measures for budget management.

***Key words:** budget deficit, state debt, deficit of budget financing, budget policy.*

Постановка проблеми. Проблема бюджетного дефіциту виникла з появою з держави та державних фінансів. Проте особливо гостро ця проблема стала відчуватися наразі в Україні в умовах посткризової рецесії та призупинення темпів зростання економіки. Особливо актуальним є питання про пошук нової моделі розвитку вітчизняної економіки та переорієнтації потоків обмежених бюджетних ресурсів на ефективні проекти, які здатні забезпечити значний мультиплікативний ефект [7, с. 5].

Планування раціональних доходів і відповідних видатків бюджету, які мають повністю задовольняти суспільні потреби та стимулювати економічне зростання має витікати з ефективних рішень, що приймаються сьогодні у сфері оподаткування і фінансування бюджетних видатків, враховуючи

необхідність погашення боргових зобов'язань держави.

Тому для подолання таких проблем необхідно визначити оптимальну бюджетну політику, що є інструментом пом'якшення фінансових проблем та поживлення економічної кон'юнктури, посиливши координацію дій органів влади на узгодженні пріоритетів стратегії державної політики у довгостроковому періоді.

Аналіз останніх досліджень і публікацій, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми. Проблематика дефіцитності державних фінансів у свій час тією чи іншою мірою привертала увагу визначних класиків світової економічної думки, серед них: Дж.Кейнса, С.Брітена, В.Парето, М.Фрідмена, А.Сміта, П.Самуельсона та інших.

Теоретичні, наукові та практичні рекомендації щодо здійснення бюджетної політики та оптимізації дефіцитності фінансування державного бюджету висвітлено також в роботах вітчизняних та російських вчених-економістів: І.Луніної, Д.Полозенка, Т.Коляди, О.Кузменка, О.Кириленка, А.Ілларіонова, Ю.Харазішвілі, К.Бендукідзе, В.Андрущенко, С.Буковинського, В.Опаріна, Г.Кучера, В.Корчинського, А.Лаврова, І.Лютого, І.Радіонової та інших.

Незважаючи на наявність значної кількості теоретичних та прикладних наукових розробок у галузі державних фінансів, багато проблем такого складного розділу фінансової науки, як бюджетне планування та прогнозування потребують подальшого розв'язання та обґрунтування, оскільки довгострокова бюджетна політика повинна забезпечити передбачуваність реакцій бюджетної системи на виклики, які можуть виникати у контексті різних варіантів розвитку світової економіки, передбачити превентивне застосування ефективного набору заходів для мінімізації негативної дії зовнішніх та внутрішніх чинників [7, с.6].

Метою дослідження є дослідження бюджетного дефіциту в Україні, визначення причинно-наслідкових зв'язків його виникнення, пошук імовірних шляхів його подолання за рахунок докорінної зміни бюджетної

політики держави.

Виклад основного матеріалу. Важливим інструментом державного регулювання соціально-економічних процесів у країні є державний бюджет, в якому відображено грошові доходи та видатки держави, з урахуванням джерел фінансування дефіциту бюджету, за визначений період. Державний бюджет водночас виступає інструментом перерозподілу валового внутрішнього продукту, за допомогою якого відбувається регулювання темпів розвитку національної економіки, оскільки від своєчасності та повноти наповнення його фондів залежить рівень фінансового забезпечення покладених на державу завдань та функцій.

Саме тому проблема дефіцитності бюджету є досить актуальною для України, особливо в умовах сучасної рецесії в економіці та кризи ефективних політичних рішень. За таких умов значна роль покладається на економічну політику уряду, що має здійснюватись з урахуванням соціально орієнтованої моделі побудови держави та внутрішніх і зовнішніх викликів.

Тому для визначення причин дефіциту бюджету, який породжує соціальну напругу під дією надмірного податкового тиску на населення, а також багатьох інших інструментів які використовує влада, з метою його збалансування, вважаємо за доцільним зазначити, що бюджетний дефіцит – це перевищення видаткової частини державного бюджету над дохідною в поточному періоді [5, с.30].

Проте бюджетний дефіцит має різноманітні прояви та причини, серед яких найчастіше виділяють інфляцію. При цьому відсутня пряма залежність між цими явищами, оскільки завжди необхідно враховувати всі чинники, які можуть породжувати зазначені процеси, а саме: економічна нестабільність, скорочення надходжень до бюджету, зростанням видатків, збільшенням державного боргу.

Бюджетний дефіцит, як один із макроекономічних показників, характеризує розвиток економіки країни, її стійкість, економічну безпеку та визначає його роль у системі державного регулювання.

При цьому не варто забувати, що уряд має право на законодавчому рівні приймати Державний бюджет України на відповідний період з дефіцитом у разі наявності обґрунтованих джерел фінансування дефіциту бюджету. Це впливає з бажання уряду на деякий час збільшити державні видатки, які слугують для держави основним, найбільш потужним важелем регулювання економіки. У деяких випадках при їх зростанні, уряд тим самим збільшує сукупний попит, стимулює виробництво і підтримує ті галузі, які відстають у розвитку за допомогою дотацій і субсидій, забезпечує структурні зміни в економіці країни, надаючи прискорення розвитку прогресивних галузей науки і освіти. При цьому вплив державних видатків на економіку підсилюється ще й, так званим, мультиплікативним ефектом, за якого на кожен грошову одиницю видатків сукупний попит і ВВП збільшується у значно більшому розмірі [1, с.48].

Незважаючи на це у сучасних умовах фінансового стану України, основним джерелом покриття дефіциту бюджету є зовнішнє фінансування, причинами цього є виснаження внутрішніх активів держави, що робить неможливим збільшення дохідної частини бюджету.

Падіння реального ВВП або низький його рівень, що спостерігається в Україні за останні 4 роки призводять до того, що держава не спроможна отримати достатньо доходів у бюджет для виконання покладених на неї функцій (Табл. 1).

У кризовій ситуації держава може вдаватися до бюджетного дефіциту, як стимулюючого та інвестиційного інструменту регулювання національної економіки.

У такому випадку важливою є реакція приватного сектору на бюджетний дефіцит й активну фіскальну політику держави. Якщо підприємці недовіряють політиці уряду, вони можуть відреагувати на стимулюючі заходи через вивезення капіталу за кордон. Крім того, низькі стимули до виробничої діяльності (або інші чинники) можуть сприяти не розвитку національної економіки, а значному припливу імпорту. Це зведе нанівець

зусилля держави щодо досягнення поставлених політичних цілей.

Таблиця 1

Динаміка показників ВВП України за 2007-2016 роки

Роки	ВВП, млрд. грн.	ВВП, млрд. дол. США	Рівень ВВП до попереднього року, %
2007	720,731	142,719	+32,5
2008	948,056	179,992	+26,1
2009	913,345	117,228	-34,9
2010	1082,569	136,419	+16,4
2011	1316,600	163,160	+19,6
2012	1408,889	175,781	+7,7
2013	1454,931	183,310	+4,3
2014	1566,728	131,805	-28,1
2015	1979,458	90,615	-31,3
2016	2383,182	93,270	+2,9

Джерело: розраховано автором за даними Міністерства фінансів України (<https://minfin.com.ua>)

При цьому не слід забувати, оскільки видатки бюджету на надання гарантованих суспільних послуг не можуть бути скорочені, тому що потреба в них лише зростає, у бюджеті виникає дефіцит. Автоматичні стабілізатори – податки і видатки – під час рецесії, коли скорочується виробництво і зростає безробіття, викликають скорочення податкових надходжень, як основної складової дохідної частини бюджету, при цьому збільшуються видатки на соціальну сферу, дотації та субсидії на стратегічно важливі галузі виробництва тощо. У такій ситуації уряд вимушений збільшувати податковий тиск на економічних агентів, що веде до «тінізації» економіки.

З цього врешті-решт випливає, що причиною виникнення бюджетного дефіциту може бути сам бюджетний дефіцит. Тривале активне застосування бюджетного дефіциту як важеля бюджетно-податкової політики може вилитися в розбудову масштабного державного боргу, як внутрішнього так і зовнішнього.

При цьому зростання процентних ставок щодо його залучення спричиняє швидке збільшення витрат на сплату процентів за державним

боргом. Державні видатки з обслуговування боргу перетворюються на вагому статтю бюджетних видатків, поглиблюючи розбалансованість бюджету [1, с.50].

Так звані хронічні бюджетні дефіцити зумовили й їхнє хронічне позикове фінансування. Інакше кажучи, бюджетні дефіцити, з одного боку, стали причиною зростання державного боргу, а з другого – завдяки фінансуванню дефіцитів цей борг обслуговується і погашається. Тому в Україні сформувалася боргова спіраль, яка перетворила бюджетний дефіцит через обслуговування державного боргу на причину бюджетного дефіциту.

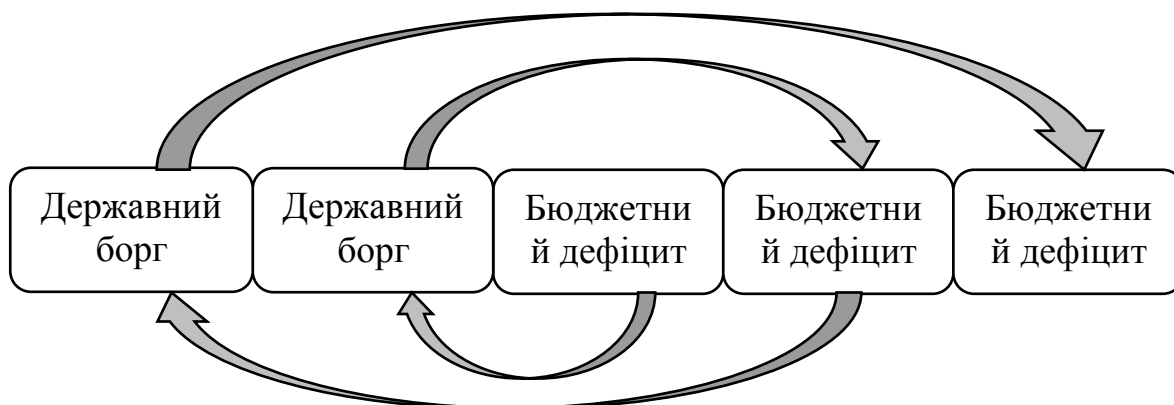

Рис. 1 Взаємозв'язок бюджетного дефіциту та державного боргу [12,с.150]

Хронічний характер дефіцитів зумовив постійне використання боргового методу для покриття дефіциту бюджету та рефінансування боргу. Це призвело, як уже зазначалося, до виникнення ефекту самозростання державного боргу (боргової спіралі), коли потреба коштів для обслуговування державного боргу змушує уряд звертатися до нових державних запозичень, тобто утворювати нові борги, що нерозривно пов'язано з виникненням нового дефіциту бюджету (Табл. 2).

Тому для вирішення питання дефіцитності бюджету України мають бути враховані як позитивні, так і негативні впливи заходів, що можуть застосовуватися для подолання даного явища, з використанням

найефективніших фіскальних інструментів та з урахування масштабів кризи державних фінансів. Виходячи з цього можна припустити, що для мінімізації негативного впливу бюджетного дефіциту на економіку країни, потрібно впроваджувати цілий пакет заходів: економічного, організаційного, соціального, логістичного і правового характеру.

Таблиця 2

**Показники дефіциту бюджету та державного боргу в Україні
за 2010-2016 рр., % до ВВП**

Роки	Дефіцит бюджету	Загальний борг	Зовнішній борг	Внутрішній борг
2010	-5,94	34,7	23,2	11,5
2011	-1,79	39,9	25,5	14,4
2012	-3,79	35,9	22,7	13,2
2013	-4,45	36,6	21,9	14,7
2014	-4,98	40,1	20,6	19,5
2015	-2,28	70,2	39,0	31,2
2016	-2,94	79,4	52,6	26,8

Джерело: розраховано автором за даними Міністерства фінансів України (<https://minfin.com.ua>)

Відштовхуючись від вищезазначеного, без сумніву можна сказати, що найефективнішими заходами щодо подолання хронічного бюджетного дефіциту є стабілізація економіки, через збалансування дохідної та витратної частин, як елементів фінансового механізму управління бюджетним дефіцитом.

Основним інструментом регулювання дефіцитності дохідної частини є податкова система держави. Для того щоб збільшувати податкові надходження до бюджету, які складають близько 80% його доходів, необхідне стимулювання економічної активності населення, підтримки реального сектору економіки, розвиток науково-технічного прогресу, сприяння економічному зростанню і т. ін. Стимулятором цього може виступити сам бюджетний дефіцит у розмірі до 3% ВВП, як що він є активним [5,с.31]. Проте, як вже зазначалося, економічні агенти можуть відреагувати на таку політику уряду вивезенням капіталу за кордон чи

переведенням підприємницької діяльності в тінь або в іншу юрисдикцію. Для цього необхідно внести зміни в податкову систему шляхом запровадження податку на виведений капітал, а також зменшивши ставки податку на прибуток підприємств та на доходи фізичних осіб.

При введенні нового податку на виведений капітал, прибуток який залишається в обігу підприємства оподатковуватись не буде, тому не буде потреби контролювати бухгалтерію підприємства і воно зможе працювати на повну потужність, створюючи при цьому нові робочі місця і зміцнювати економіку, конкуруючи на ринку. Тобто оподаткуванню будуть підлягати лише дивіденди, отримані за рішенням власника.

Зменшення податкових ставок спричинять так званий «ефект Лаффера». Він полягає в установленні оптимального рівня оподаткування, при якому фіскальні доходи досягають максимуму. Приведення в дію даної концепції призведе до того, що зі зниженням податкових ставок підприємства, які були в тіні, легалізують свою діяльність, оскільки зможуть сплачувати відносно низькі податки, таким чином база оподаткування збільшиться і реальні податкові надходження зростуть [11, с.477].

Дію даного закону можемо прослідкувати на графіку:

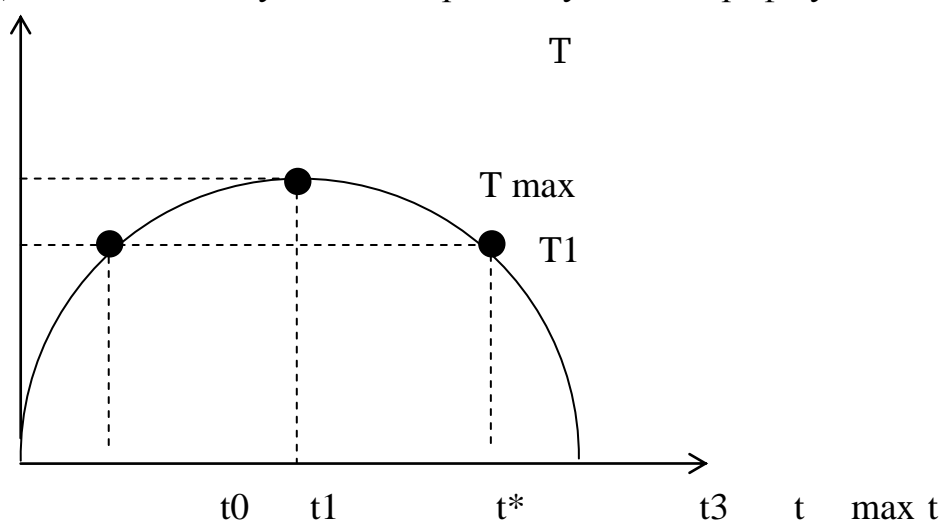

Рис. 2 Візуалізація «ефекту Лаффера» [11, с. 478]

У процесі реформування фіскальної політики держави необхідно також передбачити посилення відповідальності суб'єктів господарювання за

дотримання вимог законодавства, своєчасність і повноту розрахунків з бюджетом, забезпечити фінансову підтримку малого та середнього бізнесу шляхом виконання цільових програм, а також збільшити рівень економічної свободи для суб'єктів господарювання.

Проведення такої політики приведе до збільшення доходів бюджету за рахунок інвесторів. Адже ціль кожного інвестора – це отримання прибутку, а Україна має великий потенціал, втілений в недооцінених активах, які дають можливість збільшувати економічні вигоди. Для реалізації процесу підвищення інвестиційної привабливості, до зазначених змін потрібно додати – забезпечення фінансової стабільності у державі, котра надасть можливість інвестору порахувати свої доходи, витрати і прибутки. Але про це не можна говорити до тих пір доки існує загроза неконтрольованого зростання інфляції. Для подолання цієї проблеми необхідно відмовитись від збільшення доходів бюджету за рахунок монетизації дефіциту бюджету, у вигляді покупки ОВДП Національним банком України, що є однією із головних причин підвищення інфляції [6].

Однак стає цілком очевидно, що подолати бюджетний дефіцит шляхом підвищення доходів без паралельного зменшення видатків залишається неможливим. Як зазначалося, покриття розриву між податковими надходженнями і видатками здійснюється за рахунок позик центрального банку, що створює інфляційний тиск на всіх економічних агентів держави. Тому, очевидно, що без зменшення видатків стабілізація бюджету за принципом «здорових фінансів» не може бути втілена.

Щодо визначення напрямів скорочення видатків, потрібно проаналізувати сучасний стан та визначити тенденції розвитку економіки України у багатьох аспектах, щоб визначити найбільш актуальні напрями скорочення видатків.

Так, Україна вперше від початку отримання незалежності зіткнулася з тяжкою демографічною ситуацією, оскільки масово частина економічно активного населення виїжджає за кордон. На сучасному етапі це стало

наслідком ефекту «старіння нації», коли частина населення пенсійного віку починає переважати над молоддю. Така ситуація збільшує навантаження на державні фінанси, причому як на доходи, так і на видатки. З одного боку, це викликає скорочення дохідної частини бюджету, через зменшення податку на доходи з фізичних осіб, який за даними 2016 року займає друге місце у градації податкових надходжень до зведеного бюджету. Скорочення цього податку відбувається внаслідок зменшення кількості осіб працездатного віку. З другого боку, «старіння нації» посилює тиск на видаткову частину, що пов'язано з необхідністю покриття дефіциту Пенсійного фонду України та збільшення видатків на соціальний захист і соціальне забезпечення.

У зв'язку з цим потрібно шукати шляхи для скорочення обсягів трансфертів до Пенсійного фонду. При цьому, для стабілізації ситуації необхідно створити однакові умови нарахування пенсій для всіх громадян, це встановить соціальну справедливість.

Іншим джерелом скорочення видатків є ціни на газ. Проблема заключається в тому, що держава купує газ за високими цінами, а продає його населенню за ціною нижче від собівартості. Ця різниця покривається за рахунок коштів бюджету, таким чином держава субсидіює усі верстви населення громадян, як багатих так і бідних. Малозабезпечене населення дійсно потрібно субсидіювати, а багате повинно в повному обсязі сплачувати ціну газу, це в свою чергу, буде стимулювати з боку населення економію енергоресурсів, що дасть можливість запроваджувати принцип соціальної справедливості, обмеживши дію категорії: «не залежно від доходів», який покладено в основу надання державою гарантованих суспільних послуг.

Висновки. Перепоною, що стоїть на заваді прийняття таких рішень урядом зазвичай може стояти політичний аспект або лобіювання з боку зацікавлених осіб. Адже з розвитком демократії прийняття правильних, але політично не популярних рішень відійшло на задній план, при цьому вперед вийшла тенденція прийняття популістських рішень у бюджетній сфері з метою бути переобраним на наступний строк [1, с.51]. Така політика

спрямована на збільшення видатків бюджетної системи, особливо в напрямку надання соціальних трансфертів, субсидій та податкових пільг, що в загальному не відповідає принципу економічної ефективності, оскільки не підкріплене можливостями видаткової частини бюджету. Усе це призводить до незворотного процесу поглиблення дефіцитності державних фінансів загалом та бюджетного дефіциту зокрема.

Для прийняття подібних рішень необхідна довгострокова науково обґрунтована державна політика в бюджетно-податковій сфері, яка повинна здійснюватись професійним бюрократичним апаратом, який зможе приймати непопулярні, зате ефективні рішення, що поєднує політичну волю чиновників стосовно лобювання інтересів певних груп та економічну доцільність при прийнятті того чи іншого рішення.

Список використаних джерел

1. Коляда Т.А. Формування бюджетної стратегії України: теорія, методологія, практика [монографія] / Т.А. Коляда. – Ірпінь: Університет ДФС України, 2016. – 396 с.
2. Клець Л.Є. Бюджетний менеджмент. Навчальний посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 640 с.
3. Бюджетна система: Навч. посіб. / За ред. Т.А. Говорушко – Львів “Магнолія 2006”, 2014. – 296 с.
4. Янів Л.М., Зінченко О.А. Проблеми дефіциту державного бюджету України і шляхи їх розв’язання / Л.М. Янів, О.А. Зінченко // Вісник Дніпропетровського університету. Серія: Менеджмент інновацій. – 2016. Випуск 6. – С. 297-306.
5. Орлова В. К. Крива Лаффера: теорія і практика / В.К. Орлова, І.М. Негрич // Вісник Національного університету «Львівська політехніка». – 2001. – № 417. – С. 477-480.
6. Управление бюджетным дефицитом и государственным долгом в Украине [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fincentral.com/upravlenie-byudzhethnyim-defitsitom-i-gosudarstvennyim-dolgom-v-ukraine>.
7. Коляда Т.А. Управління державним боргом у контексті стабілізації державних фінансів України / Т.А. Коляда // Економічний часопис-XXI. – 2015. – № 7-8(1). – С. 82-85.
8. Дефіцит державного бюджету України, негативні наслідки та шляхи подолання / В. П. Кравченко, Н. В. Кравченко // Науково-інформаційний

вісник Івано-Франківського університету права імені Короля Данила Галицького. – 2015. – № 12. – С. 223-227.

9. Коваленко Д.І. Фінанси, гроші та кредит: теорія та практика [текст]: навч. посіб. / Д.І. Коваленко, В.В. Венгер. – К. «Центр учбової літератури», 2013. – 578с.

10. Фінанси: Курс для фінансистів: Навчальний посібник. Рекомендовано МОН / За ред. В.І. Оспіщева. – К., 2008. – 567 с.

11. Юрій С.І. Фінанси: Підручник / За ред. С.І. Юрія, В.М. Федосова. К.: Знання, 2008. – 611с.

12. Колісник О. Я. Бюджетний дефіцит: причини, економічні ефекти та особливості управління / О. Я. Колісник // Економіка та держава. – 2014. – № 6. – С. 26-32.

Гожуловський Сергій Сергійович – студент Навчально-наукового інституту обліку, аналізу та аудиту Університету ДФС України.